

DOCTORAATSONDERZOEK - DOCTORATS

MATTHIAS MEIRLAEN

Vlijt, voorzienigheid en vooruitgang. Geschiedenis in het secundair onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden, 1750 -1850

KU Leuven, Onderzoekseenheid Geschiedenis, 2011.
Promotor : Kaat Wils; copromotor : Tom Verschaffel.

Dit proefschrift brengt het verhaal hoe geschiedenis aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw aan Zuid-Nederlandse colleges en pensionaten werd onderwezen. Het kwam tot stand met een predoctorale beurs van het FWO. Het onderzoek werd verricht aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750 van de KU Leuven.

In de onderwijsgeschiedenis vormt de periode 1750-1850 een scharniermoment. Tijdens deze periode eigenden nationale autoriteiten zich overal in Europa de rol toe om grootschalige onderwijshervormingen door te voeren. De motieven achter deze hervormingen waren veelal dubbel. Enerzijds grepen nationale autoriteiten deze hervormingen om centralistische, machtpolitieke redenen aan. Door aan te sturen op uniforme curricula en reglementen wisten ze hun controle op zowel de kerkelijke als lokale bestuurders, die het grootste deel van het onderwijs in handen hadden, te vergroten. Anderzijds beriepen de centrale overheden zich op het onder het verlichtingsdenken populair geworden natuurrecht om hun hervormingen door te drukken. Volgens de in het politieke discours gangbare interpretatie van het natuurrecht was het de taak van de overheid om te zorgen voor het algemene belang en de welvaart van haar onderdanen. Halfweg de achttiende eeuw uitte deze visie zich in het beeld van de verlichte vorst die als 'goede huisvader' of 'landsmoeder' over

het volk moest heersen. Samen met onder meer de armen- en ziekenzorg kwam het onderwijs hierdoor hoog op de politieke agenda.

Door de opeenvolgende militaire omwentelingen kreeg het onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden tussen 1750 en 1850 achtereenvolgens een nieuwe invulling. Elk nieuw regime wilde vanuit de bovenvermelde motieven een stempel drukken op de onderwijsorganisatie. In tegenstelling tot bijvoorbeeld in de Noordelijke Nederlanden, keken de hervormers hierbij vooral naar wat vanaf 1802 het 'secundair onderwijs' is gaan heten : de colleges en pensionaten. Het Oostenrijkse bestuur in 1777, de Franse revolutionairen in 1795, de Napoleontische autoriteiten in 1802, de Nederlandse regering in 1817 en de Belgische overheid in 1831 lieten zich allen met het secundair onderwijs in. Ze richtten staatscolleges op en schreven bovendien – met uitzondering van de Belgische unionisten in 1831 – officiële, nationale studieprogramma's voor. Kenmerkend voor deze programma's was dat ze steeds weer op zoek gingen naar een geschikte verhouding tussen de klassieke studies en nieuw in te richten eigentijdse vakken. Eén van deze nieuwe, eigentijdse vakken was geschiedenis. In dit proefschrift wordt nader onderzocht hoe geschiedenis een afzonderlijk schoolvak werd in de Zuidelijke Nederlanden, welke historische narratieven het vak voortbracht en hoe het verschillend onderwezen werd, afhankelijk van de veranderende politieke en/of lokale context. Hiertoe worden niet enkel vakgerelateerde bronnen gebruikt, zoals richtlijnen voor geschiedenisleraren, handboeken, examenprogramma's of bewaarde schoolschriften. Een belangrijk uitgangspunt van dit proefschrift is dat de doelstellingen,

narratieven en praktijken van het geschiedenisonderwijs mee beïnvloed werden door de ruimere verwachtingen ten aanzien van het hele curriculum, en het nut van de klassieke studies in het bijzonder. De creatie van geschiedenis tot schoolvak dient te worden verklaard vanuit een bredere contextualisering van de gevoerde debatten over onderwijs. Vandaar dat geleerde traktaten over onderwijs, politieke hervormingsplannen en allerlei documenten over organisatie en discipline in de colleges in de analyses betrokken worden.

Aan de hand van deze verscheidene bronnen wordt het geschiedenisonderwijs in dit proefschrift voorgesteld als een complexe wisselwerking tussen meerdere actoren. Nationale, kerkelijke en/of lokale beleidsmakers, verlichte denkers, handboekenauteurs, leraren, studiemeesters of prefecten, ouders en leerlingen waren allen op hun manier bij dit onderwijs betrokken. Om te onderzoeken hoe deze verschillende actoren aan het geschiedenisonderwijs vorm hebben gegeven, wordt voor een driedelige benaderingswijze gekozen. Ten eerste wordt vanuit een ideeënhistorische invalshoek gekeken naar het officiële discours over geschiedenis en onderwijs. In deze analyses gaat bijzondere aandacht naar hoe het politieke vertoog beïnvloed werd door de onderwijsopvattingen van verlichte denkers uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Zo wordt de wijzigende visie van de autoriteiten ten aanzien van geschiedenis verklaard vanuit de verlichte debatten over het sociale nut van onderwijs. Vanuit een tweede benadering wordt vervolgens bestudeerd welke impact het veranderende discours op de geschiedverhalen in de handboeken had. Hiertoe worden de gebruikte handboeken vanuit een intertekstuele en narratieve

invalshoek ontleed. De vraag aan de orde is welke transformaties de geschiedverhalen in hun geheel ondergingen en hoe zij zich verhielden ten aanzien van oudere geschiedenissen. Deze vraag maakt het juist mogelijk de traagheid van bepaalde evoluties in de verbeelding te begrijpen, of het feit dat sommige beleidsintenties slechts gedeeltelijk tot effectieve veranderingen in de leerboeken hebben geleid. Toch geven zowel het onderzoek naar de leerboeken als dat naar de wijzigende officiële vertogen weinig inzicht in hoe geschiedenis op een lokaal niveau werd onderwezen. Vandaar dat vanuit een derde benadering de onderwijspraktijken door middel van zeldzaam bewaarde bronnen van individuele colleges, zoals examenprogramma's of schoolschriften, onder de aandacht worden gebracht. Hierbij wordt zowel een *top-down* als een *bottom-up* perspectief gehanteerd. Er wordt niet enkel onderzocht of en hoe de leraren omsprongen met de handboeken en officiële voorschriften in klas. Ook de vraag hoe hervormers en handboekenauteurs in hun beleid en tekstboeken inspeelden op de gebruiken van alledag, komt aan de orde.

Het proefschrift bestaat uit drie delen van telkens drie hoofdstukken. In het eerste en tweede deel komen achtereenvolgens het onderwijs tijdens het Oostenrijkse en het Franse revolutionaire bewind aan bod. Het derde deel bespreekt het Napoleontische en het Hollandse regime samen. In een epiloog wordt een blik geworpen op de verdere evolutie van het geschiedenisonderwijs na de Belgische onafhankelijkheid. Onder elk van deze regimes, zo wordt doorheen de hoofdstukken betoogd, onderging het geschiedenisonderwijs subtiele transformaties die te verklaren vallen vanuit vier span-

ningsvelden die gedurende de bestudeerde periode centraal stonden. Het eerste en meest fundamentele spanningsveld betreft de relatie tussen geschiedenis en Latijn. Tussen 1750 en 1850 werden de debatten over het curriculum van het secundair onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden gedomineerd door de *Querelle des Anciens et des Modernes*. De aandacht ging veeleer naar het belang en nut van de klassieke studies op school, dan naar de plaats en functie van de nieuwe, moderne vakken. Hoewel geschiedenis hierdoor geen hoog punt op de onderwijsagenda was, had de positiebepaling van de onderwijshervormers in de *Querelle* wel een grote impact op het geschiedenisonderwijs. Ze bepaalde of geschiedenis autonoom of (gedeeltelijk) via de vertaling van Latijnse teksten werd onderwezen. Omwille van het belang dat ze aan de klassieke redenaarskunst hechtten, stimuleerden de Oostenrijkse en Napoleontische hervormers bijvoorbeeld het gebruik van geschiedenis-handboeken die in het Latijn waren geschreven. In de dagelijkse praktijk, zo wordt aangetoond, gebruikten de leraren deze handboeken vaak op dezelfde manier als de klassieke Latijnse teksten. Eerst gaven ze de leerlingen de opdracht om luidop te lezen en te vertalen. Vervolgens dicteerden ze verduidelijkingen die de leerlingen moesten neerschrijven in hun schriften of in de marges van hun boek. Tijdens de Franse Revolutie, wanneer de nieuwe autoriteiten duidelijk braken met de *literae humaniores*, verdwenen dergelijke praktijken in de nieuwe centrale scholen.

Achter de keuze om geschiedenis al dan niet via de lectuur van klassieke teksten te laten plaatsvinden, gingen verschillende opvattingen over het nut van geschiedenis schuil. Dit is het tweede spanningsveld.

Verlichte pedagogen, hervormers en leraren hadden verschillende visies op het nut van geschiedenis. Ze waren het doorgaans eens over het morele, exemplarische nut van geschiedenis. Maar daarnaast werden nog heel wat andere, verschillende voordelen aan de studie van geschiedenis toegekend. Zo moest het onderricht in geschiedenis voor een aangename ontspanning zorgen. Of het vak werd gebruikt voor het bijbrengen van feitenkennis, vaderlandsliefde, godsvrucht of een kritische ingesteldheid. Het is opvallend dat waar geschiedenis met Latijn werd gecombineerd, de feitenkennis samen met de moraal de bovenhand haalde. In dat geval werden stichtelijke levensbeschrijvingen van grote politieke leiders in een chronologische orde gedicteerd. Maar tegen een dergelijk gebruik van geschiedenis kwam ook kritiek. Het hevigst was deze kritiek tijdens de Franse Revolutie. Voor de revolutionairen moest het geschiedenisonderwijs een ander doel dienen. Het moest leerlingen opleiden tot kritische, republikeinsgezinde burgers. Hiervoor moesten bijgeloof en vooroordelen worden ontmaskerd, causaliteit worden gezocht en algemene beschouwingen over de voortgang van de beschaving worden gemaakt.

Toch mogen de visies op het nut van het geschiedenisonderwijs niet worden herleid tot louter de tegenstelling tussen feitengerichtheid en kritisch denken. Vele leraren en hervormers toonden ook belangstelling voor geschiedenis ter verdediging van het katholieke geloof en/of ter versterking van het groeiend nationaal bewustzijn. Ook ontrent dit gebruik ontstonden spanningen. Het derde spanningsveld is dat van het christelijke narratief. Niet iedereen was het eens dat het geschiedenisonderricht religieuze doeleinden moest dienen. Voor de Franse revolutionairen gold de providentiële

geschiedenis, die door de Oostenrijkse hervormers in 1777 op de nationale curricula was geplaatst, als de antithese van verlichte, kritische geschiedbeoefening. Verklaringen voor het verloop van de geschiedenis moesten volgens hen niet in het metafysische worden gezocht. Het kwam erop aan de waarheid te achterhalen door middel van kritische reflectie over oorzakelijke verbanden. Na de restauratie van 1815 werd de providentiële geschiedenis in aangepaste vorm opnieuw populair. Ze werd aangevuld tot aan de eigen tijd, met de mislukking van de Franse Revolutie als ultiem godsbewijs. De ondertoon van deze nieuwe providentiële geschiedenis werd bovendien pathetischer, wat onder meer leidde tot een negatieve beeldvorming rond het zeventiende-eeuwse protestantisme. Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, wanneer niet-confessioneel onderricht een van de speerpunten van Willem I's unificatiepolitiek werd, veroorzaakte deze voorstelling nieuwe conflicten.

Het vierde en laatste spanningsveld is dat van het nationale project. De spanningen hieromtrent waren het minst hevig. De nationale geschiedenis werd op zich, als vorm van geschiedschrijving, nooit betwist. Onder elk van de regimes had vaderlandse geschiedenis op het programma gestaan. Telkens was het Belgisch-nationale verhaal, dat tijdens de Oostenrijkse periode was ingevoerd, dominant geweest. De regimewissels hadden hieromtrent niet tot een breuk geleid. Ook onder het Franse en het Hollandse bewind was de Belgisch-nationale geschiedenis in bepaalde scholen op het programma blijven staan. Toch verscheen ook de geschiedenis van de nieuw regerende natie geregeld op het programma. Beide nationale geschiedenissen, de Belgische en de Franse of Nederlandse,

werden overigens vaak als compatibel gezien. De opvatting van Norbert Cornelissen, geschiedenisleraar aan de centrale school van Gent, was veelzeggend. Hij sprak over twee vaderlanden : het geboorteland en het adoptieve vaderland. Dat beide geschiedenissen konden worden verzoend, kwam doordat de Belgisch-nationale geschiedenis geen nationalistisch verhaal bracht. Ze riep niet op tot het samenvallen van natie en staat. Maar niet overal werden de twee soorten nationale geschiedenis effectief naast elkaar onderwezen. Tijdens het Napoleontische bestuur waren er scholen waar enkel Belgische of Franse geschiedenis werd onderricht. Zeker het onderricht van de Franse geschiedenis had hierbij soms (maar niet noodzakelijk) politieke doelen. Het diende ter verheerlijking van keizer Napoleon. De Algemeen-Nederlandse geschiedenis vond pas aan het einde van de jaren 1820 ingang in de colleges en athenea. In vergelijking met de geschiedenis van Frankrijk bracht zij een minder nationalistisch verhaal.

Het geschiedenisonderricht na de Belgische onafhankelijkheid bouwde verder op de structuren van voordien. Maar tegelijk werden verschillende van deze spanningen vanaf de jaren 1840 minder relevant. De nationale geschiedenis viel nu definitief samen met de geschiedenis van België. Vele scholen vervingen de providentiële geschiedenis door algemene beschavingsgeschiedenissen. Het ging vaak om geschiedenissen die weliswaar van katholieke inslag waren, maar die tegelijk meer ruimte lieten voor kritiek op kerkelijke misbruiken uit het verleden. En tot slot werd het onderricht van geschiedenis en Latijn aan steeds meer athenea en colleges ontkoppeld. Deze ont koppeling gebeurde parallel met de introductie van "*sections professionnelles*". De

door de staat gesubsidieerde scholen liepen hierbij voorop. Maar de schoolbesturen van vele katholieke scholen volgden gauw. Net voor deze beroepsgerichte afdelingen werd geschiedenisonderwijs in het Nederlands of het Frans voorgeschreven. In 1850 maakte de eerste Belgische onderwijswet deze professionele afdelingen zelfs verplicht aan alle van overheidswege gesubsidieerde scholen. Dit betekende een mentale breuk in de vanzelfsprekende band tussen geschiedenis en Latijn. Aan het denken in termen van verwantschap kwam een eind. Hoewel deze wet niet voor katholieke scholen gold, leek de verzelfstandiging van geschiedenis tot schoolvak vanaf dan steeds meer een vol-dongen feit.

Het proefschrift zal in boekvorm worden uitgegeven bij Universitaire Pers Leuven. De publicatiedatum is voorzien voor 2014.

